

Jiří Balcar

Retrospektiva / Retrospektive

GALERIE VÝTVARNÉHO UMĚNÍ V CHEBU

13. 10. 2011 – 8. 1. 2012 / VERNISÁŽ 12. 10. 2011, 17.00

U stolu / Beim Tisch, 1958, olej, překližka / Öl, Sperrholz, 73 × 50 cm, Galerie Zlatá Husa

Mirka, 1968, olej, plátno / Öl, Leinwand, 75 × 50 cm, soukromá sbírka / private Sammlung

Dekret II, 1960, olej, plátno / Öl, Leinwand, 105 × 80 cm

Bludiště I / Labyrinth I, 1959, měkký kryt, akvatinta, papír / Weichgrundätzung, Aquatinta, Papier, 24,5 × 15,7 cm

V poslední době se znovu obrací pozornost k tvorbě malíře a grafika Jiřího Balcara (1929–1968). Patřil k silné generaci, měl blízko k výrazné osobnosti teoretika Jindřicha Chaloupeckého, přesto dnes bývá zmiňován výjimečně a pravděpodobně nepatří k obecně známým jménům. Zemřel v pohnutých srpnových dnech roku 1968 a zmizel ze současného kontextu stejně rychle, jako jména dalších umělců, kteří možná nezemřeli, ale emigrovali bez naděje, že by se ještě někdy vrátili domů. Vědomí o jeho tvorbě ale přece jen nezauzavlo zcela a podnítilo na sklonku osmdesátých let nakladatelství Odeon k rozhodnutí vydat jeho monografii mezi prvními svazky nové edice současného umění. Malá a dosud jediná knížka o autorovi vyšla na sklonku roku 1988, krátce poté, co v témže roce mohla být pod hlavičkou Galerie hl. města Prahy v prostorách Křížové chodby a Rytířského sálu Staroměstské radnice uspořádána Balcarova retrospektivní výstava. Galerie tehdy zorganizovala i legendární mezigenerační symposium o české kultuře přelomu padesátých a šedesátých let, jehož se zúčastnili renomovaní a za normalizace oficiálně málo tolerovaní teoretici Balcarovy generace spolu s mladými historiky umění. Výstava, která představila Balcara jako jednoho z důležitých autorů hlásících se svým dílem k literárnímu odkazu Franze Kafky, k existencialismu, ale zároveň i k absurditě a aktuálním figurativním tendencím blízkým pop-artu měla zaslužený ohlas. Přesto uplynulo dalších dvacet tři let, než se k tomuto autorovi v celé šíři jeho tvorby vrátila Alšova jihočeská galerie a Galerie výtvarného umění v Chebu. Tentokrát dostává vedle volné tvorby prostor i Balcarova výjimečná práce na poli knižní grafiky, ilustrace a filmového a divadelního plakátu. Nakladatelství Arbor vitae připravuje rovněž široce koncipovanou monografii.

Jiří Balcar pocházel z Kolína. Do Prahy přišel vyzbrojen iniciačním vlivem kolínského intelektuálního prostředí a se silným zaujetím pro novou tvorbu Emila Filly, s obdivem ke Skupině 42 a k dílu Zdeňka Rykra, se zájmem o surrealismus a existencialismus. Od roku 1948 studoval na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v ateliéru Františka Tichého, a když po roce Tichý školu nuceně opustil, pokračoval ve studiu v ateliéru knižní tvorby, vedeném Františkem Muzikou. Základy tohoto školení zhodnotil s mimořádným úspěchem v oblasti užité tvorby, ale jistě také hrály svoji roli při stále zřetelnějším postupování volné tvorby a písma, které bylo pro Balcara zralou tvorbou typické. V roce 1955 se stal redaktorem časopisu Květen, v období vzniku tvůrčích skupin se zúčastnil dvou prvních výstav skupiny Máj 57 (1957 a 1958). Samostatná výstava v síni Purkyně na pražských Příkopech (1959) se pro autorovo směřování k abstrakci stala předmětem kritiky. Povzbudivé bylo naopak ocenění jeho obrazů ze strany významných představitelů západní umělecké kritiky Pierra Restanyho a Dory Ashtonové při jejich návštěvě Prahy v říjnu 1960. Dvě Balcarovy žádosti o samostatnou výstavu byly z ideologických důvodů zamítnuty (1961 a 1962). Tím větší význam mělo zařazení autorových nových pláten na výstavu dokumentů ze života Franze Kafky, kterou pořádal Památník národního písemnictví u příležitosti proslulé kafkovské konference konané v Liblicích roku 1963. Malířova tvorba se stala jedním ze signálů počínající kulturně-politické změny. V roce 1964 absolvoval mezinárodní tvůrčí seminář v americkém Madisonu. Samostatná výstava ve Špálově galerii (1966) i účast na klíčových výstavách československého umění v zahraničí ho řadila k nejzajímavějším představitelům české nové figurace. Zemřel na následky autonehody.

Balcarovo výtvarné nadání se projevilo už v dětství. Od mládí se vracel k několika tematickým okruhům, které vyjadřovaly jeho rozporuplný vztah ke světu. Vedle snahy vyjádřit vnitřní dramatičnost krajiny, která dominovala v období těsně po ukončení studia, to bylo v padesátých letech především expresivně viděné město a existenciální samota jeho obyvatel. Obrovské množství prací z této doby dokládá proces abstrahování námětu a proměnu vizuální zkušenosti v znakový záznam umělcevoho prožitku. Náhodné setkání s faksimile Beethovenových sonát spolu s poznáním aktuálních projevů západní kaligrafie ho dovedlo k hledání vlastní verze „jiného písma“, které na jedné straně vyjadřovalo nesrozumitelnost současného světa a nemožnost dorozumění, na druhé straně rozvíjelo schopnost tvořit samostatný znak jako rytmický, resp. automatický diagram pohybu myšlenky. Balcarovy labyrinty a dekryty z přelomu padesátých a šedesátých let jsou realizovány v rozsáhlých sériích grafických listů, kreseb a olejů a vrcholí bohatě strukturovanými abstraktními plátny velké malířské bravury. Před odjezdem do USA se jeho výraz minimalizoval a přiblížil spirituální světelné malbě amerického abstraktního expresionisty Marka Rothka. Prožitek odlišné západní reality Balcara přivedl zpět k tématu člověka a města, svoji novou práci charakterizoval jako „tangentální dotyk pop artu“, s nímž sdílel fascinaci světem monodné společnosti a reklamy. Jeho svěží komentář současnosti se ale brzy změnil v depresivní existenciální reflexi, která i námětově navázala na tvorbu z padesátých let a která se v závěrečném období jeho tvorby dále vyostřovala. Jeho malířské i grafické dílo a soubory akvarelů a tušových kreseb svědčí o mimořádné výtvarné citlivosti, prožitek odcizení mu ale dává vnitřní napětí sváru krásy a zmaru.

Marie Klimešová

Jiří Balcar studoval v ateliéru knižní tvorby, který vedl František Muzika – zde se taky vytváří základ jeho práce s knihou, s knižní úpravou a s ilustrací. V té době dokonce zvažoval, zda by se práci grafického designera neměl věnovat výhradně. Od konce padesátých let se k jeho knižní tvorbě přiřazují i plakáty a vytváří jich, převážně filmových, několik desítek. Proslulé byly plakáty k Hrabalovým Perličkám na dně, Felliniho Silnici, Wylerově Velké zemi, ale i plakáty k prvním hrám Václava Havla, k Vyrozumění a Zahradní slavnosti. Nejrozsáhlejší část jeho designerské práce patřila však knihám a časopisům, vydávaných nakladatelstvím Odeon. Navrhuje obálky a úpravy mnoha svazků Malé řady soudobé světové prózy, mezi lety 1964–66 upravuje tři ročníky Světové literatury, v roce 1968 vychází v jeho úpravě a s jeho ilustracemi soubor povídek A. Camuse Exil a království, rovněž pro Odeon vytváří celou edici spisů Liona Feuchtwangera. Vytvořil však řadu titulů i pro další nakladatelství. Knižní tvorba je u Balcara propojena s jeho volnou tvorbou, obálky a vazby, jsou komponovány jako abstraktní grafická struktura, s abstraktními znaky, objevujícími se i v jeho volné grafice a obrazech. Všechny tři ročníky Světové literatury vycházejí kupříkladu jen z graficky pojatého písma, obálky se proměňují barevně nebo rozvíjejí možnosti vycházející z písma jako grafické struktury, ale významově představují útržky komunikace, popřípadě její vyprázdňování. Po návratu ze Spojených států v roce 1964 se v jeho ilustracích objevují ozvučky pop artu, ironizované figury reklam, do nichž vkládá opět litery a číslice. Balcarova knižní a grafická tvorba nezníkladá okraj její volné tvorby, ale byla její plnohodnotnou součástí a patří k nejosobitějším projevům knižní kultury 60. let.

Jan Rous

Z cyklu PLQRB (Hlidá ji jak jelena ...) / Aus dem Zyklus PLQRB (Er überwach sie wie einen Hirsch ...), 1965, otisk, čínská tuš, akvarel, papír / Abdruck, chinesische Tusche, Aquarell, Papier, 30,1 × 21,5 cm, soukromá sbírka / private Sammlung

Památník / Gedenkbuch, 1965, akvatinta, papír / Aquatinta, Papier, 32 × 16,5 cm

Měření dámy GBO / Das Messen der Dame GBO, 1966, barevná litografie, papír / farbige Lithografie, Papier, 36 × 20 cm

To je zase společnost / Das ist wieder eine Gesellschaft, 1968, měkký kryt, suchá jehla, papír / Weichgrundtätzung, Kaltnadel, Papier, 50 × 32,2 cm

Bez názvu / Ohne Tite, 1965, otisk, čínská tuš, akvarel, papír / Abdruck, chinesische Tusche, Aquarell, Papier, 33,2 × 24,1 cm, soukromá sbírka / private Sammlung

Titulní strana / Titelseite: detail obrazu Dekret II, 1960 / Detail aus dem Bild Dekret II, 1960

In letzter Zeit wendet sich die Aufmerksamkeit wieder dem Schaffen des Malers und Grafikers Jiří Balcar (1929–1968) zu. Er gehörte zu einer starken Generation, er stand der markanten Persönlichkeit des Theoretikers Jindřich Chaloupecký nahe, trotzdem wird er heute nur noch in Ausnahmefällen erwähnt und gehört wahrscheinlich nicht zu den allgemein bekannten Namen. Er starb in den bewegten Augusttagen des Jahres 1968 und verschwand aus dem zeitgenössischen Kontext ebenso schnell, wie die Namen anderer Künstler, die vielleicht nicht starben, aber emigrierten ohne die Hoffnung, irgendwann noch einmal nach Hause zurückzukehren. Das Wissen um sein Schaffen ging aber doch nicht völlig verloren und brachte den Verlag Odeon am Ende der achtziger Jahre zu der Entscheidung, unter den ersten Bänden seiner neuen Editionsreihe zur zeitgenössischen Kunst eine Monographie über ihn herauszugeben. Das kleine und bisher einzige Buch über den Künstler erschien am Ende des Jahres 1988, kurz nachdem in diesem Jahr unter der Ägide der Galerie der Hauptstadt Prag eine retrospektive Ausstellung für Balcar stattfinden konnte. Die Galerie organisierte damals auch jenes legendäre, Generationen übergreifende Symposium zur tschechischen Kultur an der Wende von den fünfziger zu den sechziger Jahren, an dem die renommierten und in der Zeit der Normalisierung offiziell wenig tolerierten Theoretiker aus Balcars Generation gemeinsam mit jungen Kunsthistorikern teilnahmen. Die Ausstellung, die Balcar als einen der wichtigen Künstler vorstellte, der sich mit seinem Werk zum literarischen Vermächtnis von Franz Kafka bekannte, zum Existenzialismus und zugleich auch zur Absurdität und zu aktuellen figurativen, der Pop Art nahestehenden Tendenzen, hatte den verdienten Widerhall. Trotzdem sind inzwischen weitere dreißig Jahre vergangen, bis die Galerie der Bildenden Kunst in Eger auf diesen Künstler in der gesamten Breite seines Schaffens zurückkommt.

Jiří Balcar stammte aus Kolín. Als er nach Prag kam, war er mit den anregenden Einflüssen des intellektuellen Milieus dieser Mittelstand ausgerüstet, war stark eingenommen für das neue Schaffen Emil Fillas, bewunderte die Skupina 42 [Gruppe 42] und das Werk Zdeněk Rykr und interessierte sich für den Surrealismus und den Existenzialismus. Vom Jahr 1948 an studierte er an der Kunstgewerblichen Hochschule im Atelier von Fr. Tichý, und als Tichý die Schule ein Jahr später gezwungenermaßen verlassen hatte, setzte er sein Studium im Atelier für Buchgestaltung bei Fr. Muzika fort. Die Grundlagen dieser Ausbildung setzte er mit außerordentlichem Erfolg im Bereich der angewandten Kunst um, doch spielten sie sicher auch ihre Rolle bei der immer deutlicher werdenden Durchdringung seines freien Schaffens und der Schrift, die für Balcars reifes Schaffen typisch war. Im Jahr 1955 wurde er Redakteur der Zeitschrift Květen [Mai], in der Zeit der Entstehung von Künstlergruppen beteiligte er sich an den ersten beiden Ausstellungen der Gruppe Máj 57 (1957, 1958). Seine Einzelausstellung im Saal Purkyně (1959) wurde wegen der Tendenz des Künstlers zur Abstraktion Gegenstand der Kritik. Ermutigend war dagegen die Bewertung seiner Bilder durch die beiden bedeutenden Vertreter der westlichen Kunstkritik Pierre Restany und Dora Ashton bei ihrem Besuch in Prag im Oktober 1960. Zwei Gesuche Balcars um eine Einzelausstellung wurden aus ideologischen Gründen abgelehnt. Von um so größerer Bedeutung war die Tatsache, dass neuere Arbeiten des Künstlers in die Ausstellung von Dokumenten aus dem Leben Franz Kafkas aufgenommen wurden, die anlässlich der berühmten Kafka-Konferenz in Liblice im Jahr 1963 stattfand. Das Schaffen des Malers wurde so eines der Signale des beginnenden kulturpolitischen Wandels. Im Jahr 1964 absolvierte er ein internationales Seminar of Art in Madison, New Jersey. Eine Einzelausstellung in der Špála-Galerie (1966) und die Beteiligung an den wichtigsten Ausstellungen tschechoslowakischer Kunst im Ausland machten ihn zu einem der interessantesten Vertreter der tschechischen neuen Figuration.

Von Jugend an kehrte Jiří Balcar zu einigen Themenkreisen zurück, die sein widersprüchliches Verhältnis zur Welt zum Ausdruck brachten. Neben dem Bemühen, die innere Dramatik der Landschaft auszudrücken, das in der Zeit direkt nach Beendigung des Studiums dominant war, war es in den fünfziger Jahren vor allem die expressiv gesehene Stadt und die existenzielle Einsamkeit ihrer Bewohner. Die riesige Menge von Arbeiten aus dieser Zeit belegt den Prozess der Abstrahierung des Sujets und den Wandel der visuellen Erfahrung zu einem Zeichensystem des Erlebnisses des Künstlers. Die zufällige Begegnung mit einem Faksimile von Beethovens Sonaten zusammen mit dem Kennenlernen aktueller Beispiele westlicher Kalligrafie brachte ihn zur Suche nach einer eigenen Version einer „anderen Schrift“, die auf der einen Seite die Unverständlichkeit der heutigen Welt und die Unmöglichkeit einer Verständigung zum Ausdruck brachte und auf der anderen Seite die Fähigkeit entfaltete, ein selbständiges Zeichen als rhythmisches, resp. automatisches Diagramm der Bewegung des Gedankens zu schaffen. Balcars Labyrinth und Dekrete von der Wende der fünfziger zu den sechziger Jahren wurden in umfangreichen Serien von grafischer Blätter, Zeichnungen und Ölgemälden realisiert und finden ihren Höhepunkt in reich strukturierten abstrakten Gemälden von großer malerischer Bravour. Vor seiner Abreise in die USA minimalisierte sich sein Ausdruck und näherte sich der spirituellen Lichtmalerei des amerikanischen abstrakten Expressionisten Mark Rothko an. Das Erleben der völlig anders gearteten westlichen Realität führte Balcar zurück zum Thema des Menschen und der Stadt, er reagierte auf die Pop Art, mit der er die Faszination durch die Welt der mondänen Gesellschaft und der Reklame teilte. Sein frischer Kommentar zur Gegenwart wandelte sich aber bald zu depressiver existenzieller Reflexion, die auch thematisch an das Schaffen aus den fünfziger Jahren anknüpfte und die sich in der Schlussphase seines Schaffens weiter verschärfte.

Marie Klimešová

Jiří Balcar studierte nach dem Krieg im Atelier für Buchgestaltung der Kunstgewerblichen Hochschule in Prag. Vom Ende der fünfziger Jahre an kommen zur Buchgestaltung Plakate hinzu, und er schafft davon mehrere Dutzend, überwiegend Filmplakate. Berühmt waren seine Plakate zu Hrabals Perličky na dně [Perlen auf dem Grund], Fellinis La Strada, Wylers The Big Country, aber auch die Plakate zu Václav Havels ersten Stücken, zu Vyrozumění [Die Benachrichtigung] und Zahradní slavnosti [Das Gartenfest]. Der umfangreichste Teil seiner Arbeit als Designer gehörte jedoch den Büchern und Zeitschriften, die vom Verlag Odeon herausgegeben wurden. Er ist der Autor der Umschläge und der Gestaltung zahlreicher Bände der Reihe Malá řada soudobé světové prózy [Kleine Reihe der zeitgenössischen Weltprosa], in den Jahren 1964–66 gestaltet er drei Jahrgänge der Zeitschrift Světová literatura [Weltliteratur], ebenfalls für den Verlag Odeon gestaltet er die gesamte Edition der Werke Lion Feuchtwangers. Die Buchgestaltung ist bei Balcar eng verbunden mit seinem freien Schaffen, die Umschläge und Einbände zeigen eine künstlerisch begriffene Schrift (überwiegend Schablonenschrift), mit der er wie mit einer abstrakten grafischen Struktur arbeitet, mit abstrakten Zeichen, wie sie auch in seiner freien Grafik und seine Gemälden auftauchen. Die Schriftfragmente oder einzelnen Buchstaben zielen aber nicht nur auf eine grafische Struktur, sondern stellen bedeutungsmäßig Kommunikationsfetzen dar, gegebenenfalls deren Entleertheit. Nach seiner Rückkehr aus den Vereinigten Staaten im Jahr 1964 tauchen in seinen Illustrationen Anklänge an die Pop Art auf, ironisierte Reklamefiguren, die er wiederum mit Buchstaben und Ziffern unterlegt. Balcars buchgestalterisches und grafisches Schaffen entstand nicht am Rande seines freien Schaffens, sondern war sein vollwertiger Bestandteil und gehört zu den individuellsten Äußerungen der Buchkultur der sechziger Jahre.

Jan Rous

Jiří Balcar – Retrospektiva / Retrospektive

Velká galerie / Grosse Galerie,
13. 10. 2011–8. 1. 2012
Kurátor / Kurator: Marcel Fišer
Vernisáž / Vernissage: 12. 10. 2011, 17.00
Doprovodná akce: 16. listopadu, 17.00, přednáška Jana Rouse Jiří Balcar a umění 60. let
Otevírací doba / Geöffnet: út–ne / Di–So, 10.00–12.00, 12.30–17.00

Souběžné výstavy

Bohumil Kubišta – Dvě zátěže z roku 1911
Opus magnum, 13. 10. 2011–8. 1. 2012

Dagmar Urbánková – Chlebová Lhota
Museum Café, 13. 10. 2011–8. 1. 2012

Alexis Milne – Narušení pořádku / Dismantle the Order
Malá galerie / Kleine Galerie, Videoroom, 8. 9. – 23. 10. 2011

Josef Zlamal – The Other Side
Malá galerie / Kleine Galerie, 27. 10. 2011–8. 1. 2012

Jan Švankmajer – Krátké filmy z 60. let
Videoroom, 27. 10. 2011–8. 1. 2012

Galerie výtvarného umění v Chebu

příspěvková organizace Poděbradského kraje
náměstí Krále Jiřího z Poděbrad 16, 350 02 Cheb
T: +420 354 422 450, F: +420 354 422 163,
info@gavu.cz, www.gavu.cz

V roce 2011 vydala Galerie výtvarného umění v Chebu. Text Marie Klimešová, Jan Rous, překlad Walter Annuš, grafika Kolář & Kutálek, tisk Dragon Press, s. r. o., náklad 1000 ks.